

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут економіки

На правах рукопису

РИНЕЙСЬКА Людмила Сергіївна

СПОЖИВАЧА КООПЕРАЦІЯ В УКРАЇНІ
В 1931-1950 рр.

08.00.03 - Історія народного господарства

А в т о р а ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1993

№ 27.697

Робота виконана у відділі історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України.

Науковий керівник - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділом Інституту економіки АН України ДЕРЕВ'ЯНИКІН Т.І.

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор МАУТА С.П.
- кандидат історичних наук, доцент КРУГЛИК Б.А.

Провідна організація - Київський державний економічний університет.

Захист відбудеться " 2 " липня 1993 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні Спеціалізованої ради К 016.39.02 по присудженню вченого ступеня кандидата наук в Інституті економіки АН України. Адреса: 252011, Київ-11, вул. Панаasa Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту економіки АН України.

Автореферат розіслано " 2 " червня 1993 р.

Учений секретар
Спеціалізованої ради
кандидат економічних наук

ГОРБОВАТІЙ М.Д.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802924 (P)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В системі економічних перетворень, що проводяться нині в Україні, питання про різні форми господарювання та їх ефективність займають важливе місце. Для їх наукового вирішення необхідні, зокрема, глибокі і всебічні дослідження в історико-економічному аспекті. Однією з складових цієї проблема є проблема розвитку кооперативної системи господарювання в Україні в 30-40-і роки.

Період 1931-1950 рр. - це період реконструкції народного господарства та відновлення його після фашистської окупації. Пріоритетний розвиток індустрії, спрямування основних державних ресурсів переважно в її галузі сприяло зміцненню ролі споживчої кооперації в торговельній сфері економіки республіки. Споживкооперація формувалась як універсальна виробничо-торгово-заготівельна система. Проте через відсутність системного підходу при вивченні розвитку споживчої кооперації України в історико-економічній літературі до нинішнього часу не дана всебічна та глибока характеристика всіх сторін її діяльності (торговельної, заготівельної і промислової). Недостатньо висвітлені питання роботи споживкооперації у першій половині 30-х років і становлення споживчої системи як основного провідника товарів і заготівельника на селі в роки передвоєнної "п'ятирічки". "Білою плямою" в історико-економічній науці є відновлення споживчої кооперації України під час Великої Вітчизняної війни (1943-1945 рр.), а також розширення сфери її діяльності в післявоєнний період.

При цьому необхідно підкреслити, що діяльність споживчої кооперації перебувала під сильним впливом сформованої у 30-і роки командно-адміністративної системи, яка проводила політику обмеження кооперації як самостійної громадсько-господарської системи і фактичного її одержавлення.

Аналіз діяльності споживкооперації України в таких складних умовах є актуальним з точки зору виявлення її потенціальних можливостей і переваг перед іншими торговельними структурами, а також - визначення найбільш ефективних методів керівництва даною системою.

Ступінь вивченості теми. Окремі питання діяльності споживчої кооперації України в період 1931-1950 рр. тією чи іншою

міром порушувалися як в загальносоюзній, так і в українській історико-економічній літературі. Якщо взяти монографічні праці, то за ступенем висвітлення історії споживчої системи України їх можна поділити на кілька груп.

До першої групи можна віднести загальні праці з історії економіки СРСР і народного господарства України. В них споживкооперація характеризується як складова частина народного господарства, коротко висвітлюється її торговельна діяльність¹.

Друга група – це оглядові монографії з історії споживчої кооперації СРСР, де відомості про Україну або відсутні взагалі, або наведені в незначній кількості. Однак ця література являє собою інтерес для дослідження тим, що відображає тенденції розвитку кооперації в загальносоюзному масштабі, які тією чи іншою мірою характерні і для споживчої кооперації України².

¹ Істория социалистической экономики СССР: в 7 т. – М.: Наука, 1976–1980; Історія народного господарства Української РСР: У 5 т., 4 кн. – К.: Наук. думка, 1983–1987.

² Охотников Т.С. Индустриализация страны и потребительская кооперация. – М.: Центросоюз, 1929; Ааронов Я.М. Потребкооперация и коллективизация. Строительство сельской сети и среднего звена: По материалам РКМ. – М.: Техника управления, 1930; Три года работы потребительской кооперации: Материалы к отчету Президиума Центросоюза за 1930–1933 гг. – М.: Центросоюз, 1934; Кистанов Я.А. Потребительская кооперация СССР: Исторический очерк. – М.: Изд-во Центросоюза, 1951; Алютин Ф.А. Очерки развития советской потребительской кооперации. – М.: Центросоюз, 1952; 40 лет советской потребительской кооперации. 1917–1957. – М.: Изд-во Центросоюза, 1957; Глази Г.Я., Яков А.К., Лукасьян В.Г. Потребительская кооперация СССР. – М.: Экономика, 1965; 50 лет советской потребительской кооперации. – М.: Экономика, 1967; Любимов А.В. Торговля и снабжение в годы Великой Отечественной войны. – М.: Экономика, 1968; Климов А.П. Октябрьская революция и потребительская кооперация. – М.: Экономика, 1977; Климов А.П. Потребительская кооперация в системе развитого социализма. – М.: Экономика, 1980 та ін.

Монографії, що відносяться ще до однієї групи, містять в собі оглядові матеріали про діяльність споживкооперації України на окремих етапах її розвитку. Проте, в них в недостатній мірі висвітлюються питання роботи кооперації республіки у другій половині 30-х років і в період Великої Вітчизняної війни. Крім того, відсутній всебічний і глибокий аналіз всіх галузей діяльності системи (як торгової, так і зберігальної, і промислової) ³.

Окрему групу складають монографії, присвячені вивченню найважливішої галузі споживкооперації - торгівлі. Однак треба підкреслити, що вони у своїй більшості мають методичний характер, а об'єктом вивчення - загальносоюзну і російську кооперацію. Конкретний же матеріал про кооперативну торгівлю в Україні дуже обмежений. Зокрема, недостатньо глибоко висвітлена торговельна діяльність у другій половині 30-х років та у 1943-1945 рр. ⁴.

³ Куляшов П., Дін А. За перебудову споживчої кооперації. - Х.: Український робітник, 1931; Тьомкін Й. Завдання споживчої кооперації в реконструктивний період (грудневі плани ЦК-ЦК ВХП(б) і ЦК-ЦК КП(б)У про роботу споживчої кооперації). - Х.-К.: Пролетар, 1931; Споживча кооперація України. - К.: Політвидав, 1965; Споживча кооперація Закарпаття за 20 років. - Ужгород: Карпати, 1966; Споживча кооперація Львівської області. - Львів: Каменяр, 1967; Споживча кооперація Київщини. 1917-1967. - К.: Урожай, 1967; Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967. - К.: Економіка, 1967 та ін.

⁴ Натансон Г. Организация розничной торговли: 1. Розничная торговля. 2. Розничное предприятие. - М.: Центросоюз, 1929; Конко В.М. Организация и практика сельских потребительских обществ. - М.: Центросоюз, 1929; Молочников З.Е. Кооперативный магазин. Организация, торговля, контроль. - М.: Центросоюз, 1930; Каранов И.С. Развозная торговля и доставка товаров на дом. - М.: Центросоюз, 1930; Новиков И.М. Кооперация и колхозы в весеннюю посевную кампанию. - Воронеж: Коммуна, 1930; Вейнцвайг М.К. Попередні замовлення й поставка краму додому в закритих кооперативах. - К.: Наркомпостачання, 1931; Ізотов Н., Серебряников П., Трифонов С. Рабочий кооператив в

У журнальних статтях тема дисертаційного дослідження також не знайшла широкого висвітлення. Шодо цього виділяється група статей, що присвячені діяльності споживчої кооперації в роки Великої Вітчизняної війни. Однак вони написані виключно на загальноосвітньому матеріалі ⁵.

В цілому аналіз літератури з історії споживчої кооперації показує, що в ній відсутня всебічна характеристика розвитку споживкооперації України як системи взаємопов'язаних і взаємозалежних галузей (торговельної, заготівельної і промислової). Найбільш слабе висвітлення має розвиток споживчої системи республіки у другій половині 30-х років і в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Актуальність проблеми, її наукова значущість і слабка розробленість обумовили тему дисертації, її об'єкт, мету та зав-

---

совхозе. - М.-Л.: Соцгиз, 1931; Архипов Н., Граев Г. Новые формы торговли: Предварительные заказы. (По материалам Науч.-исслед. ин-та рационализации Центросоюза). - М.-Л.: Снабтехсбыт, 1932; Куряин Д., Махов В., Немов М. Организация и техника торговли в сельском кооперативе. - М.-Л.: Соцгиз, 1932; Куряин Д.Н. Развозная торговля сельпо: Практические указания по организации и технике работы. - М.-Л.: Госторгиздат, 1937; Куряин Д.Н. Раймаг и сельмаг: Организация и техника торговли. - М.: Госторгиздат, 1939; Матвеев А.И. Торговая работа сельпо. - М.: Госторгиздат, 1940; Редькин Н.Н. Магазин сельпо: Организация и техника работы. - Новосибирск: Сов. Сибирь, 1946 та ін.

⁵ Махарадзе Т. Герой-панфиловец // Сов. потребительская кооперация. - 1965. - № 5. - С. 4-5; Тролов Г. Живущие вам бесконечно должны // Сов. потребительская кооперация. - 1975. - № 5. - С. 44-51; Климов А.П. Кооператоры - победе над врагом // Сов. потребительская кооперация. - 1975. - № 5. - С. 5-9; Любимов А.В. В суровые годы войны // Сов. потребительская кооперация. - 1985. - № 4. - С. 15-18; Трунов М.П. Во имя жизни на земле // Сов. потребительская кооперация. - 1985. - № 5. - С. 6-8 та ін.

вання дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є історико-економічний аналіз торговельної, заготівельної і промислової діяльності споживчої кооперації України у період 1931-1950 рр. В зв'язку з цим у дисертації ставляться такі завдання:

- визначити вклад споживчої кооперації України у реконструкцію народного господарства на початку 30-х років;
- виявити причини переорієнтації з 1935 р. споживкооперації на село;
- розглянути питання створення матеріально-технічної бази споживчої кооперації у сільській місцевості та її функціонування тим як основного провідника товарів та заготівника до 1940 р.;
- охарактеризувати особливості діяльності споживчої системи України в роки Великої Вітчизняної війни;
- показати внесок споживчої кооперації у процес переходу від нормованого забезпечення до розгорнутої торгівлі в післявоєнний період (1946-1950 рр.).

Об'єкт дослідження. Об'єктом даного дослідження є система споживчої кооперації України: обласні та районні споживчі спілки, а також міські і сільські споживчі товариства, що займаються як організацією та плануванням торговельної, заготівельної і промислової діяльності, так і її безпосереднім виконанням. Хронологічні рамки дослідження - 1931-1950 рр.

Методологічна та джерельна база дослідження. У дисертації використовувалися історичний і логічний методи дослідження. При цьому категорії історичного та логічного розглядалися як форми, що відбивають суперечливі явища і речей. В зв'язку з цим закономірні суперечності споживчої кооперації та варіанти їх вирішення аналізувалися у всій різноманітності і суттєвих рисах їх історичного розвитку.

Джерельною базою дослідження значною мірою стали архівні матеріали. Досліджувалися документи і матеріали Російського державного архіву економіки (РДАЕ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також архіву Центральної спілки споживчих товариств України (Укспоспілки). З архівних джерел в дисертаційному дослідженні широко використовувалися матеріали: стенограм засідань правління Укспоспілки і постанов його Президії; республікан-

ських нарад керівників галузевих об'єднань Укоопспілки, голів обласних споживчих спілок і працівників споживчої системи республіки.

Всебічному і глибокому аналізу піддані матеріали різних звітів про роботу споживчої кооперації України (зведені - в обласному і районному розрізі) та пояснювальні записки до них. Були використані також матеріали галузевих кон'юнктурних оглядів роботи споживкооперації республіки.

Значну групу першоджерел складають статистичні збірники та довідники, видані Центроспілкою СРСР та Укоопспілкою. Використовувалися також матеріали, опубліковані в періодичній пресі.

При обробці фактичного матеріалу використовувалися методи економіко-статистичного та порівняльного аналізу.

Наукова новизна дисертації. Робота є першим в українській історико-економічній літературі системним дослідженням розвитку споживкооперації України в 30-40-і роки як сукупності торговельної, заготівельної та промислової діяльності. При цьому використаний великий статистичний і архівний матеріал, значна частина якого вводиться в науковий обіг вперше.

В підсумку виконаного дослідження в роботі встановлено, що:

- універсальний характер діяльності споживкооперації (яка сполучала торговельну, заготівельну та промислову функції) в поєднанні з гнучким реагуванням на кон'юнктуру ринку став джерелом життєздатності споживчої системи у складних умовах економічного розвитку України, що склалося у 30-40-х роках;

- необхідною умовою організації ефективної кооперативної торгівлі як у місті, так і на селі є наявність здорової конкуренції з боку інших торговельних систем (в 30-40-х роках - державної торгівлі);

- введена з 1935 р. практика концентрації всієї діяльності споживкооперації у сільській місцевості і монополізація в зв'язку з цим державною торгівлею міського споживчого ринку, а споживчою кооперацією - сільського були у своїй основі нерациональними;

- адміністративний метод управління споживкооперацією певною мірою був виправданий тільки у 1943-1945 рр.; у мирний же час споживча система України досягала найбільших результатів при використанні економічних важелів регулювання;

- під час господарської розрухи 1944-1945 рр. концентрація кооперативного виробництва і створення промислових комбінатів стали ефективним методом відродження галузі і створення додаткових товарних фондів;

- потенціал споживчої кооперації України як основного заготівника на селі використовувався найбільш раціонально при проведенні закупівель у глибинних пунктах найбільш товарних районів за середньоринковими цінами.

Наукова та практична значимість дослідження. Наукові висновки і положення, викладені у дисертації, дозволяють по-новому оцінити розвиток споживчої кооперації України на протязі 1931-1950 рр. Дисертація може послужити основою для більш глибокого вивчення діяльності системи, її окремих галузей.

Дисертаційна робота є складовою частиною виконаної відділом історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України планової теми "Історія народного господарства України. Вид. 2-е, перероблене і доповнене. В 4-х томах".

Матеріали дослідження можуть бути використані: практичними працівниками - у формуванні більш ефективної політики по відношенню до кооперації як самостійної громадсько-господарської системи; науковими працівниками - при розробці питань історії народного господарства України; викладачами вузів - при підготовці навчальних посібників і спецкурсів по курсу "Історія народного господарства України" та у лекційній роботі.

Апробація роботи. В процесі підготовки дисертації основні її положення та висновки доповідалися і обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях відділу історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України.

Публікації. По результатах виконаного дослідження опубліковано 2 наукові статті (див. список у кінці автореферату).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення, списку літератури та джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, розглядається студію її вивченості в історико-економічній літературі. Визначаються мета і завдання дослідження. Наводяться положення, що відбивають наукову новизну дисертації. Характеризуються наукова та практична значущість роботи.

У першому розділі - "Перебудова споживчої кооперації України та її діяльність у 30-ті роки" - розглядаються питання кількісних (експансія міської і розширення сільської матеріально-технічної бази системи в зв'язку з переорієнтацією у 1935 р. її діяльності на сільську місцевість) і якісних (становлення споживкооперації як основного провідника товарів і заготівника на селі) змін у розвитку споживчої кооперації.

Напередодні 30-х років держава спрямовувала основні ресурси на реконструкцію і структурну перебудову промисловості. За цих умов торговельне обслуговування населення було покладене на споживчу кооперацію. Після витіснення із споживчого ринку приватного капіталу споживкооперація стала головною торгуючою системою в Україні як у місті, так і на селі.

На початку 30-х років, коли реконструктивні процеси в народному господарстві України досягли свого апогею, найважливішим завданням споживчої кооперації стало пріоритетне забезпечення товарами та послугами працівників індустріальних галузей, промислових центрів та новобудов. Виконання цього завдання ускладнювалось наявністю в республіці гострого голоду і введенням в зв'язку з цим нормованого постачання. В дисертації розглядаються форми обслуговування робітників і службовців через створені на підприємствах закраті робітничі кооперативи (ЗРК), що набули широкого розповсюдження. Встановлено, що наприкінці 1931 р. по окремих районах України сітка ЗРК мала такий вигляд: у Донбасі нараховувалось 104 ЗРК, у промислових районах - 91, в інших районах - 36. Всього наприкінці 1932 р. (на момент передачі ЗРК заводоуправлінням) у республіці діяло 375 робітничих кооперативів з товарооборотом 1966 млн. крб.

В середині 30-х років відбувається докорінна перебудова всієї системи споживчої кооперації республіки. Це зумовлювалося, зокрема, тим, що: а) монопольне становище кооперації на

споживчому ринку і відсутність здорової конкуренції з боку інших торговельних систем спричинили зниження ефективності її роботи; б) одночасно відносно високі темпи зростання народного господарства, збільшення викупу продукції його галузями оприяли інтенсивному розвитку державної торгівлі; в) спроби стабілізації споживчого ринку командно-адміністративними методами призвели у 1935 р. до його регіоналізації (у місті стала домінувати державна торгівля, а на селі - споживкооперація).

В зв'язку з переорієнтацією діяльності споживчої кооперації в роботі постало питання створення сільської кооперативної торгівлі у 1935-1940 рр. Встановлено, що важливе значення у цьому процесі мало створення спеціалізованої роздрібно-сільської сітки: тільки за 1937-1938 рр. кількість сільмагів зросла з 1206 до 1300, сільпромагів - з 118 до 304, райкультмагів - з 1 до 12, госмагів - з 11 до 58 і т. д. Було принципово поставлене питання про подолання механічного (без врахування попиту покупців) розподілу товарів, що надходили з централізованих фондів. Споживкооперація України, враховуючи підвищення матеріального добробуту населення республіки, проводила децентралізовані закупівлі товарів, що користувалися підвищеним пропитом у споживачів. В результаті сума децзакупівель тільки за 1939-1940 рр. зросла з 633 985 тис. до 1 632 218 тис. крб. Що ж до інших показників, то роздрібно-сільська споживкооперація України збільшилась за 1935-1940 рр. з 18 986 до 50 764 ок. (або у 2,7 раза), товарооборот - з 2527,0 до 7185,0 млн.крб. (у 2,8 раза). Завдяки цьому споживкооперація стала основним провідником товарів на селі.

З торговельною діяльністю споживкооперації була тісно зв'язана діяльність заготівельна. В умовах реконструкції народного господарства заготівлі споживкооперації були суттєвим джерелом поповнення промислових ресурсів для населення промислових центрів та сировини для виробництва. Дослідження показали, що питома вага споживкооперації України в загальнореспубліканських заготівлях на протязі 1930-1933 рр. значно зросла: по картоплі - з 33,6 до 59,6%, овочам - з 20,3 до 59,1%, цукровій шкваровині - з 33,9 до 47,4%, овчій вовні - з 36,4 до 65,7%. Питома вага чорного металобрухту у 1933 р. складала 39,4%, а кольорового - 27,0%. При цьому слід зауважити, що

заготівельна робота проходила здебільшого у складних умовах різних організаційних перетворень, наприклад, перерозподілу районів заготівель між різними заготівельними системами, що дуже гальмувало діяльність заготівників-кооператорів.

Вивчення заготівельної діяльності споживкооперації України у 1933-1940 рр. дозволило виділити такі основні напрямки розвитку галузі: по-перше, споживча система повинна була відповідною мірою замінити збутово-постачальну кооперацію; по-друге, у зв'язку з постановою РНК СРСР і ЦК ВЛКСМ від 29 вересня 1935 р.

"Про роботу споживчої кооперації на селі" кооперація концентрувала свою заготівельну діяльність у сільських місцевостях. В результаті споживкооперація України проводила сільські заготівлі у відносно більших порівняно з загальносоюзними обсягах. Якщо у 1936 р. сільські заготівлі в Україні становили 74,6% від загальної маси заготівель (у той час як у СРСР - 65,4%), то у 1937 р. - відповідно 79,7% і 72,0%. Причому у заготівлях споживчої системи переважали (і, отже, були важливим джерелом заготівель державних організацій) незернові види сільгосппродуктів. В роботі показано, що питома вага споживкооперації України в загальносоюзних заготівлях 1938 р. складала: по картоплі (через закупівлі) - 62%, овочам (через закупівлі) - 42,2%, великій шкірсировині - 38,3%, дрібній шкірсировині - 43,6%, хутру - 47,5%, шетині - 65,0%, волосу - 60,0%. Загальний заготівельний оборот української споживкооперації у 1940 р. збільшився порівняно з 1939 р. на 138,8 м.н. крб. і досяг 711,3 млн. крб.

Значну увагу у роботі приділено вивченню розвитку у 30-і роки виробничої діяльності споживкооперації України і, зокрема, найбільш важливому її виду - хлібопеченню. В зв'язку з цим охарактеризовані заходи, спрямовані на вдосконалення технології хлібопечення та підвищення якості хлібобулочних виробів. Підраховано, що протягом 1931-1939 рр. мало-місне розширення хлібопекарської сітки з 156 до 2481 підприємств. Разом з тим відмічено, що динаміка зростання виробництва продукції була порушена обмеженням діяльності системи сільською місцевістю (1935 р.). В результаті випікання хлібобулочних виробів хоч і зросло у 1939 р. порівняно з 1935 р. з 481,8 тис. до 1069,6 тис. т, але рівня 1933 р. (1239,5 тис. т) все одно досягнуто не було.

На одним важливим видом діяльності промисловості споживкооперації України була переробка сільгосппродуктів. У дисертації порівнюються темпи зростання переробки всіх видів цюловоочів споживкооперацією України і СРСР в цілому на початку 50-х років. Показано: якщо переробка в Україні у 1931 р. зростає по відношенню до 1930 р. на 448,6%, а у 1932 р. порівняно з 1931 р. — на 125,4%, то у загальносоюзному масштабі це зростання становило відповідно тільки 154,7% і 46,0%.

У 1935-1936 рр., в процесі переорієнтації споживкооперації на село, від неї відійшли найбільш великі промислові підприємства і залишилися переважно дрібні.

В цілому кооперативна промисловість розвивалась як промисловість багатогалузева (вона мала у своєму розпорядженні овочофруктопереробні підприємства, виробництва безалкогольних напоїв і кондитерських виробів, ковбасні, м'ясні, тваринні, бондарні майстерні, різниці, лісозаготівельні ділянки, маслозаводи та ін.). Проте найбільш важливим видом її роботи і у другій половині 30-х років продовжувала залишатися переробка сільгосппродуктів. Цьому значною мірою сприяло перетворення споживкооперації у головного заготівника на селі. Підраховано, що випуск основних видів продукції переробних підприємств споживкооперації України за 1935-1940 рр. зріс більш ніж у 2 рази (з 23,3 тис. до 52,6 тис. т.).

В підсумку дослідження і аналізу діяльності споживкооперації України в 30-і роки в дисертації робляться такі висновки: важливим владом споживчої системи у вирішенні народногосподарських завдань стало налагодження першочергового обслуговування працівників індустрії через створені на підприємствах кооперативи закритого типу, шляхом організації громадського харчування і хлібопечення, заготівель та переробки продуктів для населення і сировини для промисловості; переорієнтація у 1935 р. діяльності споживчої кооперації на сільську місцевість мала своїм наслідком обмеження прав кооперації як самостійної громадсько-господарської організації та експропріацію її матеріально-технічної бази у місті; діяльність споживкооперації у другій половині 30-х років сприяла становленню системи як основного провідника товарів і заготівника на селі, а також розвитку кооперативного виробництва та переробки продуктів.

У другому розділі - "Споживча кооперація у системі воєнного господарства республіки (1943-1945 рр.)" - вивчається процес початку відновлення діяльності споживкооперації у ході визволення України від фашистської окупації.

Розв'язана фашистською Німеччиною війна та наступна окупація завдали господарству споживчої кооперації України величезної шкоди: було знищено 90% всієї торговельно-роздрібної сітки, 75% торговельних сховищ, 93% хлібопекарень, автозуконий транспорт тощо. Загальні втрати склали 2579 млн. крб. (більше третини загальносоюзних втрат системи).

У роботі всебічно вивчається процес відновлення всіх галузей споживкооперації України, і насамперед найважливішої з них - торговельної. В зв'язку з цим характеризується динаміка збільшення роздрібної сітки і товарообороту підприємств торгівлі та громадського харчування (табл. 1).

Т а б л и ц я 1. Динаміка зростання роздрібної сітки та товарообороту торгівлі і громадського харчування споживчої кооперації України за 1943-1945 рр.

	1943 р.		1944 р.		1945 р.		1945 р. у % до 1943 р.	
	Роз- дріб. сітка	Това- рообо- рот, млн. крб.	Роз- дріб. сітка	Товаро- оборот, млн. крб.	Роз- дріб. сітка	Товаро- оборот, млн. крб.	Роз- дріб. сітка	Товаро- оборот
Торгівля	5561	79,9	18648	2470,9	20443	4447,0	367,6	5565,7
Громхарч	328	13,8	1337	310,5	1879	475,8	572,9	3447,8
Всього:	5889	93,7	19985	2781,4	22322	4922,8	379,0	5253,8

Показано основні напрями розгортання торговельної діяльності споживчої кооперації України в період війни: а) по забезпеченню заготівель сільськогосподарських продуктів і сировини для потреб армії, воєнної промисловості та мирного населення; б) по забезпеченню сільських жителів в цілому, і насамперед працівників сільськогосподарського виробництва. Характеризуються методи організації торгівлі: централізоване забезпечення сільських робітників і службовців, що не були безпосередньо

зв'язані з виробництвом зерна (робітники МТС, вчителі, агрономи); обслуговування сільгоспробітників під час посівних кампаній, збирання врожаю та ін.

У розділі розглядається ступінь відновлення сільської кооперативної торгівлі у 1945 р. порівняно з довоєнним періодом. Показано, що довоєнна торговельна роздрізна сітка була відновлена тільки на 40,2%, а сітка громадського харчування – на 43,2%; при цьому оборот підприємств громадського харчування майже досяг довоєнного рівня (498 млн. крб.), а оборот роздрібною торгівлі вдалося підняти тільки до 61,1%. Але оскільки споживча кооперація України була майже повністю зруйнована, то і відновити її до кінця війни реальних можливостей, зрозуміло, не було. Хоч, разом з тим, темпи відновлення були досить високими. Всього за 1944–1945 рр. приріст роздрібного товарообороту склав 4829,1 млн. крб. Торговельна сітка за цей час збільшилась на 14 882 од., а сітка громадського харчування – на 1551 од.

Під час війни, відзначається в дисертації, пріоритетного значення в споживкооперації набула заготівельна діяльність. Показана організація заготівель, що здійснювались у складних умовах воєнної розрухи і майже повної відсутності транспортних засобів. Серед методів проведення заготівель важливу роль відігравали такі з них, як співробітництво з колгоспами і радгоспами, обхід дворів сільського населення з метою збору лишків сільгоспродуктів та сировини, здача через нестачу транспорту заготовленої продукції у глибинні пункти прийому та у лавки сільно (з подальшим вивезенням її на великі заготівельні пункти), переробка продукції (яку не було можливості вивезти) на створених при кожному приміально-заготівельному пункті овоче- та фрукто-переробних підприємствах та ін.

Весь процес заготівель у період війни знаходився під суворим наглядом знизу доверху, вживались рішучі заходи по збереженню кожного кілограму заготовленої продукції. Для більш широкого розгортання заготівельної роботи та підвищення її ефективності використовувались, як це було прийнято, різні форми соціалістичного змагання. Внаслідок вжитих заходів, як показано в розділі, заготівельний оборот зріс за 1943–1945 рр. з 44194 тис. до 157907 тис. крб. При цьому із загальної (за три роки) суми заготівельного обороту (400,9 млн. крб.) найбільша

частка (180755 тис. кро.) припадала на 1944 рік.

Поряд із заготівлями, важливим шкелом поповнення товарних ресурсів була промисловість споживчої системи, що використовувала, як правило, місцеву сировину. В роботі характеризуються шляхи підвищення рентабельності кооперативної промисловості під час війни. Один з них – це створення промислових комбінатів, які зосереджували і найбільш ефективно використовували матеріальні та людські ресурси. Наприкінці 1945 р. в Україні налічувалося 361 промкомбінат.

В зв'язку з цим розглядається динаміка віпрощення промисловості споживкооперативі України протягом 1943-1945 рр. Показано, що кількість виробничих підприємств збільшилась з 273 до 4820 од. (або в 5,5 разе), а обсяг продукції і послуг – з 12,6 млн. до 161,4 млн. кро. (у 12,8 разе).

В умовах гострої нестачі продовольства першочергового розвитку набуло хлібопечення. Підраховано, що за 1943-1945 рр. його діюча сітка збільшилася з 123 до 573 підприємств (або у 4,7 разе), а випікання хлібобулочних виробів – з 4,5 тис. до 69,0 тис. т (у 15,3 разе).

Таким чином, розгляд діяльності споживчої кооперативі України протягом 1943-1945 рр. показав, що часткове відродження матеріально-технічної бази і діяльності торгівлі, першочерговий розвиток заготівельної галузі, відродження і концентрація виробництва – все це разом узятє дало можливість не тільки організувати постачання сільського населення, а й закласти основу для наступного розгортання споживчої системи республіки у післявоєнний час.

У третьому розділі – "Споживча кооператива в період післявоєнної відбудови (1946-1950 рр.)" – вивчаються процеси відродження всіх форм діяльності споживкооперативі України в роки четвертої п'ятирічки.

Як відомо, під час війни гострий товарний голод зумовив ввезення нормованого постачання населення товарами найпершої необхідності. Через півтора року після закінчення війни необхідність у картковій системі відпала. З переходом від нормованого постачання до розгорнутої торгівлі споживкооператива, згідно з прийнятими рішеннями, отримала можливість працювати не тільки у сільській, а й у міській місцевості. Це призвело до

перебудови діяльності всіх галузей споживчої системи.

Головну роль у забезпеченні переходу до розгорнутої торгівлі зігравала торговельна діяльність споживкооперації, особливо у міській місцевості. У зв'язку з цим в роботі розкривається процес наповнення кооперацією міського споживчого ринку товарами, внаслідок чого інтенсивно зростав товарооборот роздрібної сітки споживкооперації в місті. Разом з іншими факторами це, безумовно, значною мірою сприяло відміні нормованого постачання наприкінці 1947 р.

У роботі розглядається, деі, політика зниження цін протягом післявоєнної п'ятирічки та її вплив на фізичний оборот міської кооперативної торгівлі. Показано, що за 1947-1948 рр. сумарний оборот кооперації у місті зріс всього з 1411,5 млн. до 1428,2 млн. крб., а фізичний обсяг реалізованої сільгосппродукції за цей час збільшився в 2-2,5 раза.

Незважаючи на явну доцільність міської кооперативної торгівлі, в серпні 1949 р. адміністративним рішенням вона була згорнута, а її матеріально-технічна база передана державній торгівлі. Після цього споживкооперація знов зконцентрувала свою діяльність тільки у сільській місцевості.

Здійснення при допомозі споживчої кооперації відміни нормованого постачання вимагало підвищення ефективності кооперативної торгівлі. В розділі проаналізовано методи, які застосовувалися для вирішення цього завдання: розширення спеціалізованої сітки для реалізації товарів складного асортименту, вивчення попиту споживачів, збільшення децентралізованих закупівель товарів, удосконалення керування товарною масою та шляхів товаропросування та ін. Показано також результати їх практичного впровадження. Так, незважаючи на те, що у 1950 р. роздрібна сітка системи порівняно з довоєнним періодом була відновлена тільки на 82%, за рахунок будівництва нових спеціалізованих магазинів підвищилась її якість. Підраховано, що за 1947 - 1950 роки кількість культмагів зросла у 8 разів, галантерейних та парфюмерних магазинів - у 5,7 разів, раймагів - у 3 рази, сільмагів, магазинів господарчих та будівельних матеріалів - у 2 рази. Це сприяло покращенню технології торгівлі та підвищенню якості обслуговування покупців.

Зростання купівельного попиту супроводжувалось змінами з

структурі роздрібного товарообороту споживкооперації України. Зокрема, якщо у 1946 р. на частку продовольчих товарів припадало 65% товарообороту, а непродовольчих - 35%, то у 1950 р. - відповідно 31% і 69%. У порівнянні з довоєнним 1940 р. фактичний товарооборот споживкооперації України у 1950 р. зріс на 40% (у порівняльних цінах).

Необхідною умовою відновлення і розвитку торговельної діяльності споживкооперації, і особливо міської кооперативної торгівлі, стала інтенсифікація заготівельної діяльності системи. В зв'язку з цим в дисертації розкриваються методи, що сприяли зростанню ефективності заготівель. Насамперед такий, як організація закупівель по цінах, що склалися на ринку, дозволено у зв'язку з розгортанням міської кооперативної торгівлі (у 1947 р. такі закупівлі склали 1,4 млрд. крб.; у 1948 р. вони досягли свого найвищого рівня - 1,6 млрд. крб.). Практикувалось проведення закупівель у глибинних пунктах найбільш товарних районів, де була можливість купувати продукти по більш низьким цінам. Зв'язки цьому спостерігалось загальне зниження закупівельних цін споживкооперації, і кооператори могли продавати сільгоспроодукти через свою сітку дешевше, ніж інші торговчі організації.

Споживкооперація була основним заготівником продукції по цінам, що склалися на ринку, в Україні. У 1949 р. її питома вага у загальнореспубліканських закупівлях такого роду складала 75,8%.

В роботі розглядається заготівельна діяльність споживчої кооперації України у 1949-1950 рр., коли середньоринкові закупівельні ціни були замінені гранично-закупівельними, що встановлювалися заздалегідь. Низький рівень встановлених та ще більш низький - реальних гранично-закупівельних цін, що не відповідав кон'юктурі споживчого ринку, гальмували заготівельний процес. В результаті, незважаючи на те, що у 1950 р. частка споживкооперації України у загальнореспубліканських закупівлях по гранично-закупівельним цінам була найбільшою (82%), сумарний оборот заготівель в розглядуваний час був тут низьким.

Наразі, важливу роль у наповненні споживчого ринку України товарами та послугами у післявоєнний час відігравала промисловість споживкооперації. В зв'язку з цим в розділі відзначається, що інтенсифікації різних форм кооперативного виробництва сприяли переважно концентрація виробництва і створення промислових комбінатів. У 1946-1950 ро. цей процес супроводжувався ліквіда-

цією маломісних, нерентабельних цехів і підприємств, рівно як і їх злиттям з іншими, більш життєздатними. В ході розширення масштабів виробництва згорнулися навіть районні промкомбінати (за 1946-1950 рр. їх кількість зменшилася з 309 до 128 од.). А кількість великих промкомбінатів при обласних спілках за той же час зросла (відповідно з 23 до 50).

Поряд з іншими, зазначені фактори вирішальною мірою сприяли відновленню кооперативного виробництва. У розділі наводяться щодо цього одержані в результаті відповідних підрахунків конкретні дані. Відзначається, що найбільш ефективною протягом післявоєнного п'ятиріччя була виробнича діяльність підприємств по переробці сільгосппродуктів і випуску продовольчих товарів. Зокрема, внаслідок розширення за п'ятиріччя діючої сітки хлібопечення (до 1318 од.) і підвищення продуктивності праці у галузі випікання хлібобулочних виробів збільшилося в 1950 р. до 321,9 тис. т (проти 112,5 тис. т у 1946 р.). Використовуючи місцеву сировину, споживча кооперація збільшила також випуск будівельних матеріалів (у тому числі цегли і черепиці). В той же час, щоправда, сталося відносне зменшення випуску окремих видів меблів, що було результатом переорієнтації меблевих підприємств на виробництво більш складних і дорогих сучасних виробів.

Всього в 1950 р. споживчою кооперацією України було вироблено товарів народного споживання (включаючи переробку фруктів, овочів, риби, хлібопечення, заготовлі лісоматеріалів) на загальну суму 1 207 338 тис. крб.

Таким чином, відзначається у роботі, використання елементів економічного регулювання вело в післявоєнні роки до розширення за рахунок міського ринку сфери діяльності кооперації, встановлення зворотної конкуренції з боку державної торгівлі, інтенсифікації кооперативного виробництва. Все це, разом узятє, зумовило ефективне відновлення споживчої системи України у 1946-1950 рр.

У заключенні узагальнюється досвід діяльності споживчої кооперації України, накопичений протягом 1931-1950 рр. Розглядаються можливості його використання в сучасних умовах формування ринкової економіки.

Основний зміст дисертації опубліковано в таких роботах автора:

1. Гнучкий механізм: Діяльність споживчої кооперації в 1943-1945 роках // Трибуна. - 1992. - № 9. - С. 34. - Мова укр.

2. Якси на протистояння системи: Дещо про діяльність споживчої кооперації України в 30-40-і роки // Трибуна. - 1993. - № 1. - С. 32-33. - Мова укр.

Підд. до друку 3/ .05. 93. Формат 60x84/16. Папір офс. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид арк. 1,0. Тираж 100 прим. Зам. №.
Безкоштовно.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України.

252011, Київ 11, вул. Панаса Мирного, 26.

AB 27.697